

DE NIEUWE KRONIEK

Uitgave
Oudheidkamer
Tiel
en Omstreken

Eerste jaargang, nummer 3, april 2010

Van de voorzitter

Beste vrienden,

Voor u ligt alweer het derde nummer van de Nieuwe Kroniek, gevuld met alweer een keuze uit de beschikbare kopij.

Aad Nekeman heeft het eindredacteurschap van de eerste twee nummers voor zijn rekening genomen en daarmee de opzet van de Nieuwe Kroniek uit de grond gestampt. Wij zijn hen daar zeer erkentelijk voor.

Vanaf dit derde nummer is Bert Leenders de eindredacteur. Wij wensen hem hierbij veel plezier en succes.

Graag vraag ik uw aandacht voor de oproep van de voorzitter van de Historische Werkgroep om deze werkgroep te versterken met nieuwe leden.

In het artikel 'Nieuws van het Regionaal Archief' vertelt archiefdirecteur Ella Kok over het project 'Betuwe Boek'. Ik ben blij dat Annemarie Slager en Emile Smit vanuit de Oudheidkamer en de Historische Werkgroep een bijdrage aan dit boek gaan leveren.

Ik wens u voor dit nummer veel leesplezier

Menko Menalda, voorzitter Oudheidkamer Tiel en Omstreken.

Wijzigingen in verenigingsinformatie.

Historische werkgroep: Roel de Jongh is helaas op 16 januari 2010 overleden. Roel was niet alleen een van de eindredacteuren van het biografisch woordenboek maar ook secretaris / penningmeester van de historische werkgroep. Annemarie Slager-Dijkstra vervult nu de secretarisfunctie, terwijl Koos Gelens het penningmeesterschap op zich genomen heeft.

Eindredacteur van De Nieuwe Kroniek is vanaf dit nummer: Bert Leenders, Goossen Janssenstraat 3, 4061 AH Ophemert, tel 0344 652287, bnleenders@hetnet.nl.

De Nieuwe Kroniek, jaargang 1, nummer 3

Aan dit nummer van De Nieuwe Kroniek werkten mee:

Klaas Beutener, Jan Bouwhuis, Henk van den Hoofdakker, Bert Leenders, Ella Kok-Majewska, Frits Kat, Menko Menalda en Joop van Wijk.

Illustraties: Behalve de reproducties 'De Noordelijke Route', zijn alle foto's in dit nummer gemaakt door Jan Bouwhuis of zijn ze afkomstig uit zijn archief.

In het volgende nummer starten we een nieuwe serie over oude beroepen en de mensen die dat beroep in onze regio hebben uitgeoefend. Kent u iemand die een voor deze rubriek geschikt beroep heeft uitgeoefend of iemand die daar veel over weet te vertellen? Bel of mail dan even met onze eindredacteur. Alvast bedankt voor uw eventuele reactie! Ook andere suggesties en bijdragen voor de volgende nummers die passen in de opzet van dit blad zijn zeer welkom.

Planning verschijning volgend nummer: eind augustus / begin september 2010.

Inhoudsopgave

Mijmeringen over de Medelsche straat	5
rubriek Cultuurhistorische actualiteiten	9
Opkomst en ondergang van de Tielse Rechtbank	12
Hoorn, een voorbeschouwing op de excursie	19
rubriek Nieuws van het Regionaal Archief Rivierenland	21
rubriek Schijnwerper op... Frits Kat	23
St. Maarten heeft...(te weinig)... vrienden	25
De Noordelijke Route	31

Vereniging Oudheidkamer Tiel en Omstreken

Het lidmaatschap van de Vereniging Oudheidkamer Tiel en Omstreken is de moeite waard! De Oudheidkamer is in 1901 opgericht en heeft 460 leden. Het is een niet-gesubsidieerde vereniging die bestaat van contributies, donaties en legaten. De oudheidkamer is een gewaardeerd en kritische volger van allerlei overheidsbeslissingen. Zo nodig schuwen we het niet om actie te nemen tegen plannen die het historisch erfgoed in Tiel en omgeving bedreigen. De vereniging beschouwt het als een van haar taken de inwoners en bestuurders te betrekken bij en bewust te maken van de waarde van resten uit lang vervlogen, maar ook recente periodes.

Het lidmaatschap van de oudheidkamer kost slechts 16 euro per jaar en geeft recht op:

- Gratis toegang tot het de jaarlijkse culturele lezingencyclus voor leden (niet-leden betalen vijf euro per avond). Accenten liggen hierbij op erfgoed, archeologie, kunst en cultuur.
- Daarnaast zijn er excursies, vertoning van een film die past bij het jaarthema en de traditionele Betuwse maaltijd.
- Leden, die zelf actief willen zijn, kunnen terecht bij de Historische Werkgroep, de archeologische werkgroep BATO, de werkgroep Beeld en Geluid en commissie erfgoed. Aan het lidmaatschap van een werkgroep zijn geen kosten verbonden.
- Het lustrumboek, een vijfjarige boekuitgave van de Historische werkgroep van de Oudheidkamer, waarin aspecten uit de geschiedenis van Tiel en de regio behandeld worden. Andere uitgaven zijn met forse kortingen voor leden beschikbaar. Ook het jaarlijkse thema-boek dat alle historische verenigingen in de regio gezamenlijk uitgeven in de reeks Tabula Batavorum is via een geringe opslag op de jaarlijkse lidmaatschapsbijdrage van ongeveer tien euro per jaar verkrijgbaar.
- Leden worden via een mededelingenblad en een website (www.oudheidkamer-tiel.nl) op de hoogte gehouden van het verenigingsnieuws.
- Voor leden is De Nieuwe Kroniek, het magazine van de Oudheidkamer, dat drie maal per jaar verschijnt gratis.

Meer weten: kijk op onze website: www.oudheidkamer-tiel.nl. Daar vindt u naast meer algemene informatie ook de activiteitenprogramma's van de afgelopen jaren.

Lid worden? U kunt u aanmelden door het invullen van het formulier op de website onder de knop "lid worden".

- Schriftelijk bij de secretaris van het bestuur, Wilhelminalaan 10, 4002 AX Tiel .
- Mondeling tijdens het (in dat geval gratis) bezoek van een van de bijeenkomsten.

Wij verwelkomen u graag!

Mijmeringen over de Medelsche straat

Door Joop van Wijk*

Wie door de Oude Medelse straat in Tiel komt, ziet daar een lint van oude huizen in allerlei bouwvormen die zich min of meer gehandhaafd hebben tussen de omringende bedrijven. Een vergeten straat, vastgeroest in het verleden.

In mijn jeugd, ver voor de Tweede Wereldoorlog was het beeld hier totaal anders. Een agrarisch gebied doorploegd met slootjes, met eeuwig ruisende peppels, een heerlijk speelplein voor de kinderen. Volgens de oude spelling schreef men nog Medelsche straat. Deze straat begon aan de stadzijde bij de aftakking van de Grote Brugse Grintweg en liep via een onbevaakte spoorwegovergang helemaal door tot aan het dorp Echteld. Vanaf de stad was de weg geasfalteerd tot aan de haakse bocht naar links. Dat is het punt waar nu de Oude Medelse straat begint. Verder was het tot aan Echteld toe een verharde stoffige grindweg met veel kuilen en gaten. Het verkeer van en naar Echteld en achterliggende dorpen, waaronder ook het zware vervoer naar de veilingen, kwam er overheen. Het straatstof drong heel hinderlijk tot in de huizen door en daarom besproeiden sommigen bij droog weer hun deel van het wegdek met afgewerkte motorolie. Van milieuverontreiniging had men nog nooit gehoord. De bewoners vanaf de bocht tot aan de spoorlijn voelden zich min of meer als behorende tot een gesloten gemeenschap ver van “de stad”. Dit gevoel werd nog versterkt door het feit dat onze post werd

bezorgd door de postbode van Echteld. Een aantal

huizen achteraan in de straat stond zelfs op Echteldse grond.

In het eerste huis na de bocht woonden wij. Mijn vader was landbouwer. Verder vond men er enkele veeboertjes, een bakker, een wagenmaker en een groentegrossier. Ook een orgelman en zijn gezin hadden er hun draai gevonden. Twee piepkleine kruidenierswinkeltjes voorzagen er in de eerste behoeften. Daar gingen wij als kinderen ons zondagsoortje in snoep omzetten. Velen werkten er in de fabrieken of bij een baas. En dat er op een aantal adressen koeien, geiten of varkens werden gehouden dat kon je in het voorbijgaan wel ruiken. Daar stoorde zich niemand aan. Hoewel de zware economische crisis in de dertiger jaren zeer zeker ook onze buurt sterk trof, gingen de meesten daar niet zozeer onder gebukt. Men was toch nooit veel welvaart gewend. Te eten was er in elk geval voldoende. We liepen veel, kinderen waren schraaltjes ge-

*

De auteur, **Joop van Wijk**, (Tiel, 1930) schrijft in bijdragen van De Nieuwe Kroniek over de leefomstandigheden en wetenswaardigheden tijdens zijn jeugd in Tiel, de stad waar hij nog steeds woont. In deze bijdrage beschrijft hij het vooroorlogse leven in de straat waar hij geboren werd en opgroeide, de Oude Medelsestraat. Ook vertelt hij over trieste gebeurtenissen in de WOII.

kleed en droegen klompen. Schoenen waren veel te duur. Een meisje liep zelfs bij vriezend weer zonder kousen of sokken op klompen naar school, waar ze dan verkleumd aankwam. De jongens veelal in korte broek en kniekousen hadden 's winters kapot geschuurde bovenbenen van de kou. Om maar niet te spreken over de zeer pijnlijke wintertenen. Huidige generaties kunnen zich hier geen beeld meer bij vormen. Destijds was dat de realiteit van alledag. Daarentegen waren er ook enkele families die zich het luxe bezit van een radio konden veroorloven. Alleen de bakker had telefoon.

Ondanks de nogal grote verschillen in leefgewoonten en welvaart tussen de diverse gezinnen onderling heerste er een sterk gemeenschapsgevoel. Slechts één gezinnetje, vader, moeder en een zoon deed wat minder mee maar zou zo nodig niet in de steek gelaten zijn.

De oorlogsjaren

Zo gingen we de oorlog in, de onderlinge vrede was niet in het geding en waar eventueel noden ontstonden, schoot de hulp aan alle kanten toe. Dat ondervond ons gezin in hoge mate nadat ons huis in 1942 door een verdwaalde vliegtuigbom was vernietigd.

We leefden heel bewust mee met de ontwikkelingen aan de fronten. De kranten gaven ons onder de heersende censuur een volkomen vertekend beeld van de oorlogssituatie. Degenen die een radio hadden, luisterden stiekem naar de Engelse zender en gaven het nieuws aan anderen door. Vanwege de Duitse machtshebbers was er een verbod uitgevaardigd om naar de "buitenlandsche" zenders te luisteren om, zoals dat werd geformuleerd, de Nederlandse bevolking tegen onjuiste berichtgeving te beschermen.

Ja, geloof dat maar. Ook wij in dat afgelegen deel van de Medelsche straat waren goed op de

hoogte van het werkelijke verloop van de strijd. De atlas werd er zelfs bij gehaald. Men wist van de langdurige vreselijke strijd om Sebastopol in de Krim en van de grote slag bij El Alamein in de Libische woestijn. En na Stalingrad raakte iedereen overtuigd van de naderende ondergang van het Derde Rijk. Maar voor ons bleef het harde oorlogsgeweld voorlopig nog ver weg. Hier was het vrij rustig tot het najaar van 1944.

Niemand had er enig vermoeden van dat zich in deze vriendelijke buurt toch vreselijke dingen zouden gaan afspeelen.

Vreselijke dingen

Men had er in het geheel geen weet van dat de ondergrondse verzetsbeweging in onze straat een plaats van samenkomst had. Dit werd tot ieders ontzetting duidelijk toen op 26 april 1942 door de bezetter een inval werd gedaan in de bakkerij van Van Veenendaal. Deze zaak werd gedreven door vader Van Veenendaal en twee gehuwde zonen die allemaal vlak bij elkaar woonden. Het was een zeer gewaardeerde fa-

milie met hoge normen. Tijdens die inval werd een afdeling van de ondergrondse opgerold. Tot de opgepakte behoorden ook een zoon van de bakker en een van de medewerkers. Iedereen was verslagen. Wie had dat zien aankomen! "Hannes de bakker is meegenome deur de moffe en Hans Ton ôk." gonsde het. Naar wij vernamen waren ze afgevoerd naar een gevangenis in Vught. Geruime tijd later hoorden wij dat Hannes van Veenendaal beschuldigd was van verzetsdaden en daarom was geëxecuteerd op 10 december 1943. Allen leefden intens mee. Voor zijn terechtstelling was het hem toegestaan om afscheidsbrieven naar huis te schrijven. Hij richtte ze aan zijn vrouw en dochter, aan zijn ouders en aan zijn broer en diens gezin. De oude bakker, zo noemden we de vader, liet de brieven aan zijn zoon vergezeld van diens foto op een kaart drukken en verspreidde deze in het groot in zijn omgeving en ook ver daarbuiten. Een indrukwekkend document waaruit de waardigheid van de bakkerszoon in het aangezicht van de dood duidelijk naar voren

Lieve Vrouw en Beppie

Hier is mijn laatste brief. Alles wat je voor mij gedaan hebt, heeft niet mogen helpen. Maar lievelingen, ik ben sterk en dat hoop ik van jullie ook, want je was toch zo goed voor mij en daar ben ik blij om en ik hoop, dat je ook een goede moeder voor ons kind zult blijven, maar dat weet ik wel schat en groet van mij dan alle familie, vrienden en kennissen en wees sterk, ik ben het ook en vertrouw op God. Vaarwel! Vaarwel.

Je liefhebbende Man Johannes en in gedachten omhelsd. Vaarwel!

Lieve Broer, Bets en Willy

Ook voor jullie nog een paar woorden. Ik weet dat jullie veel voor mij gedaan hebt, maar het heeft niet zo mogen zijn. Maar Joost en Bets, ik hoop dan ook, nu ik sterven ga, weest goed voor Jo en Beppie, want daar is het erg voor. Maar wees sterk, ik ben het ook. Vaarwel!

Je Broer en Oom Johannes

kwam. Daarnaast was er nog een condoleanceregister opengesteld waarin zeer velen hun medeleven betuigden. Hans Ton bracht het er gelukkig levend van af maar was later uiterst zwijgzaam over zijn ervaringen.

Intussen stelde men zich de vraag wie het toch wel geweest moest zijn die het geheim aan de vijand had verklapt. De omgeving had nooit iets geweten. Sommigen meenden terecht of onterecht een beschuldigende blik te mogen richten op de man die wat buiten de gemeenschap stond. Het bleef bij gefluisterde vermoedens, men had geen enkele concrete aanwijzing. Ook gingen de geruchten over een insluiper die in de groep gefiltreerd was en daar op het fatale moment zelf ook aanwezig was en aanwijzingen gaf. Men noemde zelfs zijn naam: Johnny de Droog, een V-Mann, een vertrouwensman van de Sicherheitsdienst. Dat soort lieden maakte er werk van verzetsbewegingen binnen te dringen om ze zo te kunnen ontmantelen

Evacuatie

In het begin van 1945 werd Tiel geëvacueerd omdat het hier veel te gevaarlijk werd door de vele zware beschietingen vanaf de overkant van de Waal waar de Tommies inmiddels de boel in handen hadden.

Velen vonden onderdak in naburige dorpen. Anderen, waaronder de buurman over wie sommigen kwade gedachten koesterden, gingen naar Friesland. Wij trokken in bij familie in een wat afgelegen huis in Eck en Wiel. Daar kregen we te maken met hoog water dat grote stukken van de Betuwe ten oosten van het in aanleg zijnde Amsterdam-Rijnkanaal overspoelde. Dit noodzaakte ons om wekenlang op een onverwarmde bovenverdieping van een klein huis opgesloten te zitten. Vervoer was

slechts mogelijk met een boot of iets dat daar op leek. Kleine hoeveelheden noodzakelijke levensmiddelen werden per roeiboot aan het "balkluik" afgeleverd. De enige warmtebron was een stinkend petroleumstel waarop het eten gekookt werd. Een heel klein beetje licht hadden we 's avonds van zelfgemaakte brandertjes die dreven op een laagje koolzaadolie. En over de hygiënische problemen kan ik maar beter zwijgen. Contact met de buitenwereld was er vrijwel niet. We waren verstoken van elke berichtgeving. Een martelende periode vol spanningen.

Toen het water zakte kwam ook de bevrijding in zicht. We merkten dat mede aan de veelvuldige troepenbewegingen van de Duitsers waarvan we er steeds meer zagen. Vaak reden ze op gestolen Nederlandse fietsen.

De bevrijding

Na de capitulatie mochten de bewoners gefaseerd huiswaarts keren. Wij behoorden tot de eersten. In onze buurt was er gedurende de evacuatie niet veel vernield. Thuisgekomen bereikte ons het intens droeve bericht dat een van de kruideniers samen met zijn dochter ergens onder Echteld was verdronken. Ze waren met hun bootje op een obstakel gevaren en daardoor verongelukt. Het meisje was van mijn leeftijd en behoorde tot onze speelkameraadjes. De weduwe bleef alleen achter. Vergeleken daarmee viel alle door ons doorgestane ellende in het niet!

Langzamerhand kwamen ook de vluchtelingen uit het noorden terug. Op een zondagmiddag zagen we opeens dat de vermeende verklikker tussen twee BS-ers in werd meegenomen in de richting van de stad. Hij was met zijn gezin juist teruggekeerd uit Friesland en onmiddellijk opgepakt. Reeds de volgende dag hoorden we bij

geruchte, en het bleek nog waar te zijn ook, dat de opgepakte was overleden. Over de manier waarop hij aan zijn eind kwam zijn geen betrouwbare details meer te achterhalen. De man was gestorven voordat zijn schuld of onschuld kon worden vastgesteld. De buurt had daar zeer gemengde gevoelens over. Zijn vrouw en zoon bleven op hetzelfde adres wonen, er werd hun niets ten laste gelegd. Ook hierin toonden de medebewoners hun begrip. De bakkerij werd door dezelfde familie voortgezet. In de loop van de na-oorlogse jaren veranderde het karakter van de straat. De doorgang naar Echteld

werd onderbroken door het Amsterdam-Rijnkanaal. De akkers en boomgaarden veranderden in bedrijventerreinen. In de onmiddellijke nabijheid werden volkswijken gebouwd. De oude generatie van bewoners verdween van het toneel. De nieuwkomers met hun sterk verbeterde middelen van communicatie en vervoer en hun veel grotere welvaart voelden niet meer die behoefte aan zo'n sterke onderlinge band. Daarmee ging het oude gemeenschapsgevoel verloren. Maar met alle lief en leed dat wij daar ervaren hebben leeft ze in mijn herinnering voort zoals ze ooit was: onze Mèlsche straot.

Cultuurhistorische actualiteiten Door Bert Leenders

In deze rubriek schenken we aandacht aan actuele zaken in Tiel en omgeving op cultuurhistorisch gebied. Uw tips voor deze nieuwe vaste rubriek zijn hartelijk welkom.

Bittere tranen

Januari presenteerde Tjeerd Vrij zijn boek 'Bittere Tranen' over de Jodenvervolging in Tiel en omgeving. In zijn boek legt Tjeerd de geschiedenis van de Joden in onze regio vast en beschrijft hij gedetailleerd de gebeurtenissen tijdens en na Wereldoorlog II. Behalve algemene aspecten zoals houding van de bevolking, handelswijze van ambtsdragers en berichtgeving door de pers geeft hij veel informatie hoe het de afzonderlijke Joodse families is vergaan. Een goed gedocumenteerd, schokkend en goed leesbaar boek. Het boek vult een hiaat in lokale geschied-

schrijving op en brengt de Jodenvervolging heel dichtbij. De mede door de gemeente Tiel georganiseerde presentatiemiddag op 24 januari was vooral door de aanwezigheid van vier Joodse 'overlevenden' heel bijzonder. Op 16 februari gaf Tjeerd een lezing over zijn boek tijdens een door de Oudheidkamer en de bibliotheek georganiseerde bijeenkomst. Meer dan 100 personen waren die avond aanwezig. Het

De vier overlevenden met op de achtergrond Tjeerd Vrij en burgemeester De Vreeze

boek heeft enorm veel losgemaakt. In het volgende nummer van 'De Nieuwe Kroniek' doet Tjeerd hiervan verslag. Van het boek zijn eind februari al meer dan 1100 exemplaren verkocht.

Thedingsweert en zijn bewoners

In het onlangs verschenen boek 'Thedingsweert en zijn bewoners' beschrijven Theo Broersen en Marianne de Bruyn de interessante geschiedenis van Landgoed Thedingsweert en zijn bewoners. Een boeiend en toegankelijk geschreven boek. De schrijvers hebben veel spuurwerk verricht en maken niet alleen de titel van het boek waar. Zij plaatsen de gebeurtenissen en de bewoners in de tijd, waardoor ook een stuk streekgeschiedenis beschreven wordt. Omdat op Thedingsweert de kost verdiend werd met landbouw, veeteelt en fruitteelt krijgen ook de ontwikkelingen en gebeurtenissen in dit vakgebied veel aandacht. De bewoners waren mensen van stand, maar hadden ook hun eigenaardigheden. Een boeiend boek met veel historisch fotomateriaal dat leest als een roman.

Tiel gaat welstandsbeleid versoberen

Met ingang van 15 maart is het welstandsbeleid van de gemeente Tiel gewijzigd. Het bestuur van de Oudheidkamer is er niet blij mee. Het huidige strakke regiem blijft alleen maar gelden voor het oude centrum, karakteristieke panden in het buitengebied, monumenten en de belangrijkste toegangswegen tot de stad. Voor de rest van de gemeente geldt voortaan slechts een lichte welstandstoets. Het bestuur van de Oudheidkamer heeft tegen de plannen een zogenaamde zienswijze ingediend. Een greep uit de argumenten van het bestuur:

- Het huidige welstandsbeleid functioneert goed. 90 procent van degenen die de laatste jaren een bouwaanvraag hebben ingediend waren tevreden over het welstandadvies.
- Bij een door de gemeente georganiseerde enquête bleek dat 50 % van de geënquêteerden tevreden is over het huidige beleid. Van de overigen vindt een meerderheid dat het welstandsbeleid nog best een beetje strakker kan. De wijziging wordt dus niet gedragen door de bevolking.
- Een van de doelen deregulering en vereenvoudiging wordt door de verschillende regels en uitzonderingen niet bereikt. Er komen zelfs meer regels.
- Er zijn meer stukjes van de gemeente Tiel die onder de huidige strenge welstandstoets moeten vallen vanwege hun cultuurhistorische waarde.

Bent u geïnteresseerd in het nieuwe welstandbeleid? Zie dan de uitgebreide stukken van de vergadering van 17 februari op de website van de gemeente Tiel.

Poldermolen Wadenijen naar De Steendert

De poldermolen in Wadenijen is niet meer. De molen is gedemonteerd en wordt op dit moment opgebouwd in natuurgebied De Steendert in Ophemert. De molen was langzaam maar zeker ingeklemd door het talud van een weg, de stortplaats van de AVRI en vrij recent de Betuwelij. Daardoor kon hij te weinig wind vangen. Na een jarenlange discussie is eind vorig

jaar met de sloop begonnen. Vanaf dit jaar wordt er volop gewerkt aan de opbouw. Het werk is van dichtbij te bekijken. Het fietspad door natuurgebied De Steendert tussen Ophemert en Est loopt er vlak langs. Volgens de werkplanning moet de molen eind dit jaar weer draaien. In het volgende nummer zal ik wat meer vertellen over de merkwaardige geschiedenis van de molen en het opbouwproces.

Stolpersteine in Tiel

Op woensdag 7 april worden in Tiel 21 Stolpersteine gelegd. Stolpersteine (struikelstenen) zijn kleine gedenksteentjes voorzien van een naam, geboortedatum en plaats en datum van overlijden. Hiermee gedenkt Tiel zijn stadgenoten die in de tweede wereldoorlog zijn vervolgd en vermoord op grond van hun vermeende ras, geloof of levensbeschouwing. Iedere steen geeft een verdwenen stadgenoot een plek terug in onze gemeenschap. Tegelijkertijd symboliseren de stenen de overige slachtoffers van het nationaal socialisme voor wie nog geen stenen zijn gelegd. De stenen worden gelegd door de internationale initiatiefnemer van het leggen van Stolpersteine, de Duitse kunstenaar Gunther Demnig samen met leerlingen van Tielse basisscholen en het Lingecollege. Rondom het leggen van de steentjes en het verschijnen van het boek bittere tranen is ook een educatief programma opgezet. Voor meer informatie over de Stolpersteine, de plaatsen waar en voor wie ze gelegd worden en het educatieve programma zie www.Stolpersteine-tiel.nl

Archeologische kaart vastgesteld

Tiel. Conform nieuwe wettelijke bepalingen heeft Tiel een archeologische kaart opgesteld. De kaart geeft de archeologische verwachtingswaarde aan van de verschillende gebieden binnen de gemeente Tiel. Afhankelijk van de verwachtingswaarde en de aard van de bodemverstoring worden er eisen gesteld aan het eventuele noodzakelijke onderzoek. Het bestuur van de Oudheidkamer is van oordeel dat de kaart en de daarbij behorende voorschriften voor archeologisch onderzoek over het algemeen recht doet aan de cultuurhistorische waarden zoals die in Tiel worden aangetroffen. Naar aanleiding van bezwaren van de Oudheidkamer zijn de eisen voor archeologisch onderzoek bij bodemverstoring voor gebieden met een zeer hoge verwachtingswaarde aangescherpt.

Voor U gelezen

Parkeren en andere verkeersvoorzieningen blijven een algemene bedreiging van waterfronten. De tussen stad en water gesitueerde parkeerruimte is qua grootte in uiteenlopende steden als Montfoort, Maassluis, Harlingen en Roermond stedenbouwkundig storend. Ronduit afstotend is de verkeers- en parkeervlakte tussen de Tielse binnenstad en het veer naar Wamel.

Citaat uit: *Waterfronten*, Tekst Peter Vrijhof en fotografie Esther van Leeuwen en Rink Torn, uitgeverij Duo.

Het is vrijwel zeker dat de wijziging van de gerechtelijke kaart die het Ministerie van Justitie wil doorvoeren het einde gaat betekenen van bijna twee eeuwen moderne rechtspraak in Tiel. Een goede aanleiding om eens stil te staan bij de geschiedenis van de Tielse rechtbank en de betekenis van de rechtbank voor de stad in de loop der tijd.

Opkomst en ondergang van de Tielse Rechtbank

Door Bert Leenders

Onder Frans regiem

In 1806 maakte Napoleon Bonaparte een einde aan de Bataafse Republiek. Hij wenste in de Lage Landen vanwege de strategische ligging een sterk gezag. Daarom benoemde hij zijn broer Lodewijk Napoleon tot koning van wat wij uit de geschiedenisboeken kennen als ‘Het Koninkrijk Holland’. Via zijn broer dacht Napoleon Bonaparte in De Nederlanden aan de touwtjes te kunnen trekken. Dat viel tegen. Lodewijk, die bij zijn benoeming geen enkele binding had met zijn nieuwe onderdanen, ontpopte zich tot een bekwaam en betrokken vorst die de belangen van zijn nieuwe land en onderdanen voorop stelde. Al snel wist hij de sympathie van zijn onderdanen te winnen. Hij weigerde tot ergernis van zijn keizerlijke broer de algemene dienstplicht in te stellen en liet ook de winstgevende smokkelhandel met Engeland oogluikend toe. Lodewijk begon in zijn hopeloos versnipperde koninkrijk met de versteviging van het centraal gezag. Hij benoemde voortaan de burgemeesters van de grote steden en maakte een begin met het landelijk gelijk maken van het burgerlijk, het handels- en het strafrecht. Langzaam maar zeker verslechterde de relatie tussen de beide

broers. Korte tijd nadat keizer Napoleon het gebied ten zuiden van de Waal ingelijfd had bij Frankrijk, voelde Lodewijk zich gedwongen om af te treden en werd ook de rest van koninkrijk in 1810 deel van Frankrijk.

Franse bestuursvorm ingevoerd

Lodewijk had het koninkrijk naar Frans model al ingedeeld in 10 departementen. In rap tempo werden onder zijn regiem verdere hervormingen doorgevoerd waarbij de organisatie en spelregels van het toenmalige keizerrijk Frankrijk model stonden. In 1811 werd Gelderland boven De Waal het departement Boven-IJssel en verdeeld in drie arrondissementen. Tiel was er een van. Een van de gevolgen was dat Tiel een Tribunaal van Eerste Aanleg (arrondissementsrechtbank) en een Vredesgerecht (kantongerecht) kreeg. Beide rechtsinstellingen vonden in eerste instantie huisvesting in het toenmalige stadhuis aan de Vleesstraat. Het vertrek van de Fransen in 1813 had geen gevolgen voor de door hen ingevoerde gerechtelijke kaart. In 1833 verhuisden rechtbank en kantongerecht naar de Kerkstraat. Het gebouw stond schuin tegenover de St. Ceciliakapel op de plaats waar

Aubade op Koninginnedag in de vijftiger jaren

nu de hoofdingang van De Agnietenhof zich bevindt.

Eerste inkrimping

In 1838 werd er in het Koninkrijk der Nederlanden voor het eerst gesleuteld aan de rechterlijke organisatie. De Hoge raad werd ingesteld en in iedere provinciehoofdstad kwam een gerechtshof. Arrondissementsrechtbanken en kantongerechten bleven bestaan. Het aantal kantongerechten werd teruggebracht van 220 naar 150. Over de rechtsprekende instellingen in Tiel was toen nog geen discussie. Die was er wel in 1862. Vanwege de hoge kosten moest het aantal rechtbanken opnieuw ingekrompen worden. Fel verzet van de toenmalige Tielse burgemeester Reuchlin wist opheffing echter te voorkomen. Het stadbestuur was blij en er werd uitbundig feest gevierd. Ook elders was er veel verzet tegen het ophef-

fen van rechtbanken. Er waren acht wetvoorstellen nodig en pas in 1975 werd het aantal gerechtshoven teruggebracht naar vijf. Een jaar later verdwenen er opnieuw 43 kantongerechten en 11 rechtbanken. De werkgebieden van de rechtbanken volgden toen niet langer de provinciegrenzen.

Een nieuw gerechtsgebouw

Ter bevestiging van het handhaven van de rechtbank in Tiel maar ook omdat er in 1875 ernstige klachten waren over het oude gebouw, werd besloten een nieuwe rechtbank te bouwen. De gemeente stelde kosteloos een stuk grond in de plantage beschikbaar. Architect was Johan Frederik Metzelaar (1818-1897), de toenmalige bouwmeester voor justitie. Het gebouw werd in 1878 voor 112.970 gulden (= 51.263 euro) aanbesteed. De bouw duurde bijna vier jaar en op 31 oktober werd

Het gerechtshuis in Tiel. Het nieuwe gerechtshuis werd in 1882 ontworpen door J.F. Metselaar (1818 -1897). Johan Frederik Metselaar heeft - later met zijn zoon Willem Cornelis (1848 -1918) - een belangrijk deel van zijn leven gewerkt als 'ingenieur-architect' voor het ministerie van justitie. Tal van justitiële gebouwen zoals huizen van bewaring, koepelgevangenissen en diverse (kanton)gerechtshuizen heeft hij ontworpen. Het gerechtshuis in Tiel was zijn eerste grote gerechtshuis. Het gebouw is klassiek van opzet. Centraal in het gebouw bevindt zich

de zittingszaal, die wordt omringd door de overige vertrekken. Boven de onderkeldering bestaan de beide zijanten uit één bouwlaag. Ook is het rijk aan ornamentiek, met zowel klassieke als eclectische elementen. Binnen het oeuvre van J.F. Metselaar is het Tielse gerechtshuis uitbundiger dan zijn andere ontwerpen voor justitie. Deze zijn doorgaans veel soberder van uitvoering. De gerechtshuizen in Alkmaar en Zutphen lijken uitgaande van de plattegrond sterk op het fraaie Tielse rechtbankgebouw. De grond waar het gerechtshuis op moest komen, een stuk van de Plantage, werd destijds door de gemeente gratis aangeboden aan het Ministerie van Justitie. De rechters van het hele arrondissement tekenden een brief aan de minister. Daarin werd ernstig bezwaar werd gemaakt tegen deze plaats. De kwade uitwasemingen van de fabrieken, de drassigheid van de grond en de winderigheid in dit buitengebied zouden deze plaats schadelijk voor de gezondheid en brandgevaarlijk maken. De reactie van het gemeentebestuur was nogal vinnig: De heren schuwden de koude wind niet als ze in dezelfde omgeving in de sociëteit zaten (was toen gebouw Bellevue aan de Ophemertsedijk), en in de armoedige dichtbebouwde omgeving waar het gerechtshuis nu stond (Bleekveld / hoek Kerkstraat) was de kans op brand veel groter. Nadat de gemeente had beloofd het hele terrein op te hogen (met grond uit het Inundatiekanaal), legde de minister uiteindelijk het bezwaar terzijde. De aanbesteding vond plaats op 13 december 1878. Op 31 oktober 1882 werd de Arrondissementsrechtbank officieel geopend. Het gebouw is in beheer bij de Rijksgebouwendienst en is gekwalificeerd als rijksmonument in categorie I.

De eerste etage van het gebouw staat sinds het vertrek van het tuinbouwconculentschap en de ontvanger van de belastingen al enkele jaren leeg. Ook heeft na het vertrek van de sector kanton de parterre geen gebruikers meer. Het souterrain is in gebruik voor het veiligheidshuis.

het feestelijk geopend in aanwezigheid van de Minister van Justitie Modderman. Een dag later was het opnieuw feest in Tiel. Op 1 november 1882 werd de spoorlijn Geldermalsen – Elst en het nieuwe spoorstation geopend. Het viel mij op dat in 2007 en 2008 het 125 jarige bestaan van de spoorlijn veel aandacht kreeg. Over het jubileum van het beeldbepalende gerechtshuis werd door de media en de autoriteiten met geen woord gerept!

Ontwikkelingen in de twintigste eeuw

Ondanks alle eerdere bezuinigingen bleef de rechtspraak in Nederland naar verhouding een dure aangelegenheid. In 1923 rapporteerde de commissie 'Bezuiniging Rechterlijke Macht' dat de 'workload' per rechtbank wel erg verschilde. In Rotterdam en Den Haag werden er bijvoorbeeld jaarlijks per burgerlijke kamer tussen de achthonderd en de duizend rechtszaken afgehandeld, terwijl dat er in Tiel

maar rond de 160 waren. “Een zeer ongelijke verdeling over de rechtbanken” oordeelde de commissie. De commissie constateerde verder dat rechters en aanklagers in de kleinere plaatsen te weinig uitgedaagd werden in een werkomgeving van veel laaggeschoolden waardoor de kwaliteit van hun werk geleidelijk achteruit kon gaan. De commissie merkt ook op dat het handhaven van een rechtbank in een kleine provincieplaats belangrijk was voor het verkrijgen van het culturele en intellectuele niveau door de aanwezigheid van de leden van de rechtbank en de bijbehorende functionarissen. Niettemin werd voorgesteld om de rechtbanken die volstrekt geen reden van bestaan hadden zoals Zierikzee, Heerenveen en Tiel op te heffen. Later werd dit rijtje uitgebreid met Almelo en Winschoten. Uiteindelijk werden in 1923 alleen de rechtbanken te Heerenveen en Zierikzee opgeheven. Tiel ontsprong weer de dans. Maar lang zou dit niet duren.

De arrondissementsrechtbank sneuvelt

Na wat eerdere kleine inzinkingen werd Nederland vanaf 1930 meegetrokken in de internationale economische malaise. De beurs kelderde en de prijzen voor landbouwproducten en koloniale waren daalden naar een rampzalig laag niveau. De werkloosheid steeg tot ongekende hoogte. Meer dan een derde van de werkende bevolking zat zonder werk. De overheidsuitgaven stegen enorm en de belastinginkomsten liepen fors terug. Oude bezuinigingsvoorstellen kwamen weer uit de kast en in oktober 1932 werden een aantal wetsvoorstellen ingediend die de rechtspraak opnieuw goedkoper moesten maken. De rechtsgebieden van de vijf gerechtshoven werden opnieuw verdeeld over de rechtbanken en opnieuw werd voorgesteld om een aantal

rechtbanken, waaronder die van Tiel, te sluiten. In het voorlopige verslag van de tweede kamer werden de gevolgen hiervan met Tiel als voorbeeld breed uitgemeten. Ik citeer uit het verslag: “Voor Tiel een typisch voorbeeld van een kleine provinciestad met historisch gegroeide centrumfunctie voor de Neder-Betuwe en omliggende streken, betekent de opheffing een ware ramp. Men moet hierover niet te lichtvaardig oordelen, als zou dit argument een klein plaatselijk belang betreffen. Inderdaad wordt hier ter verkrijging van enige bezuiniging een ernstige slag toegebracht aan een stedelijke gemeenschap, welke door berooving van de rechtbank, met alles wat daar aan vastzit, in eenmaal tot een velle morte wordt teruggebracht”.

Margreeth Pop-Jansen, die een doctoraalscriptie schreef over de opheffing van de rechtbank in de periode 1932 – 1933 denkt dat bovenstaande inbreng in het Voorlopig Verslag

toe te schrijven is aan het toenmalige Tielse Tweede Kamerlid mr. G.A. Ridder van Rappard, lid van de Liberale Staatspartij en tevens president van de rechtbank in Tiel. Tegen het voorstel ontstond in de volksvertegenwoordiging maar ook daarbuiten zoals in de getroffen steden en de advocatuur veel verzet. Dit verzet had enig resultaat. De rechtbanken in Zutphen, Almelo en Roermond mochten blijven bestaan. Tiel had echter geen schijn van kans. Voor handhaving van de rechtbank in Tiel waren alleen maar lokale belangen aangevoerd. Overtuigende argumenten op het gebied van de rechtspleging ontbraken. Bovendien was door een wijziging van de kantonale indeling het werkterrein van deze rechtbank toch al verkleind. Bij wet van 17 november 1933 wordt de rechtbank per 1 januari 1934 opgeheven. Het kantongerecht bleef bestaan.

Gevolgen voor Tiel

De opheffing van de rechtbank was een gevoelige klap voor de stad. Margreeth Pop vindt het in haar scriptie lastig om die gevolgen precies aan te geven. Het was crisistijd en Tiel verloor vrijwel gelijktijdig nog een aantal belangrijke pijlers. Zo werd de Normalschool, een opleiding voor onderwijzers in 1932 opgeheven, de Raad van Arbeid werd samengevoegd met die van Nijmegen en verdween in 1935 uit Tiel. Tot overmaat van ramp fuseerde de in Tiel gevestigde Nederlandsche Maatschappij van Brandverzekering met een soortgelijke maatschappij in Utrecht en vertrok ook uit Tiel. Als gevolg van de sluiting van de rechtbank vertrokken veertien gezinnen uit Tiel, het advocatenkantoor van mr. Rink werd verplaatst naar Arnhem en er verviel een van de drie notarisplaatsen. Andere gevolgen van de uittocht van instellingen waren een fusie van de beide

sociëteiten, het verlies van 100 leden voor de VVV en het stedelijk gymnasium kwam in zwaar weer door een aanzienlijk leerlingenverlies. Ook kwamen er vele grotere huizen leeg te staan.

Het kantongerecht nu ook weg

Het kantongerecht bleef in 1934 gewoon bestaan. In 2002 werd het als gevolg van een wijziging van de rechterlijke organisatie een van de vier vestigingsplaatsen van de Sector Kanton van het arrondissement Arnhem. Het rechtsgebied van Tiel wordt gevormd door de negen gemeenten van de Regio Rivierland en de gemeente West Maas en Waal. De Sector Kanton behandelt voornamelijk geldvorderingen tot 5000 euro, arbeidsconflicten, huurgeschillen, familiezaken en eenvoudige strafzaken. Ook is er een zogenaamde pachtkamer waar de kantonrechter voorzitter van is. In Tiel werken begin 2010 11 personen in ondersteunende functies en houden vier kantonrechters ieder voor 18 uur per week rechtszittingen. Het Ministerie van Justitie wil de gerechtelijke kaart van Nederland drastisch inperken. De werkzaamheden van de rechtbankvestiging van Tiel zullen daarbij naar Arnhem en Nijmegen worden overgeheveld. Ook uit een twintigtal andere Nederlandse gemeenten zal de rechtspraak verdwijnen. Op moment van schrijven van dit artikel lijkt opheffing van de sector kanton in Tiel vrijwel zeker. De raad van de rechtspraak is voor het plan en ook de leiding van de rechtbank in Arnhem, waar Tiel onder valt, staat er achter. Zij zien kwaliteit- en efficiencyvoordelen. Ook de besparingen die er uit voortvloeien zijn voor de overheid in deze tijd van tekorten mooi meegenomen. Ook de protesten tegen de sluiting staan in geen verhouding tot de be-

zwaren die in de dertiger jaren geuit werden. Het college van burgemeester en wethouders van Tiel schreef in december 2009 aan minister Hirsch Ballin van Justitie een boze brief. De gemeente spreekt hierin haar verbazing, ontsteltenis en ergernis uit over het voornemen het kantongerecht in Tiel te sluiten.

“Tiel is een excentrisch in Gelderland gelegen centrumgemeente en onze rechtbank is een belangrijke regionale voorziening”, zo schrijft het gemeentebestuur. “Het moet toch mogelijk zijn met behoud van efficiencywinst het werk zo te organiseren dat in Tiel rechtzittingen plaats kunnen blijven vinden”. Tevens wijst het stadsbestuur op het Veiligheidshuis dat 9 december 2009 in het souterrain van het monumentale gerechtsgebouw is geopend. De rechtbank is een belangrijke schakel in de keten van samenwerkende partijen in het veiligheidshuis. Ook bij de opening van het veiligheidshuis deden de burgemeesters van Tiel en Culemborg een poging om invloed op

staatssecretaris Albayrak uit te oefenen om de rechtbank te behouden. Het ziet er naar uit dat de protesten niet zullen helpen. Tijdens het overleg van justitieminister Hirsch Ballin op 10 februari met de vaste Tweede Kamercommissie voor Justitie bleek de opheffing van de rechtbanklocatie in Tiel geen discussiepunt. Volgens de huidige planning zal de opheffing in januari 2012 een feit zijn. Het rechtspreken in Tiel is dan echt geschiedenis.

Bij het schrijven van dit artikel werd gebruikt gemaakt van informatie van :

- Kantonrechter mr. W.H. van Empel
- Hoe Tiel haar rechtbank verloor, doctoraal scriptie van Margreeth Pop-Jansen, Tiel 1988
- De geschiedenis van Tiel, Dr. E.J.TH.A.M.A. Smit en H.J. Kers
- J.F. Metselaar en W.C. Metzelaar, Bouwmeesters voor justitie, Ros Floor, Rotterdam 2009
- Lodewijk Napoleon, Wikipedia

De Historische Werkgroep Tiel zoekt versterking

Vorig jaar bestond de *Historische Werkgroep Tiel* twintig jaar. De groep houdt zich bezig met het onderzoeken van geschreven, gesproken en afgebeelde bronnen over Tiel en omstreken in het verleden. Daaruit komen dan publicaties voort. Zo heeft de HWT een Kalendarium van Tiel gemaakt en intussen al vijf delen Biografisch Woordenboek.

Voor de komende tijd zijn er weer nieuwe plannen:

- Een lustrumboek voor de Vereniging Oudheidkamer in 2011.
- Medewerking aan het Jaarboek *Tabula Batavorum*.
- Allerlei thema's als: corso, verenigingen, oude beroepen, herdenkingen enzovoort.

Tot nu toe bracht de werkgroep de resultaten steeds op papier naar buiten. Nu wordt bekeken, wat bijvoorbeeld met beeld en geluid kan worden gedaan. Dat geeft ook andere mogelijkheden om naar buiten te treden (tentoonstellingen, audiovisuele producties enz.).

De werkgroep kan wel wat extra mensen gebruiken. Het kost natuurlijk tijd, maar het is ook heel leuk om met een groep gelijkgezinden te grasduinen in het verleden. Wat nodig is, zijn een portie geduld om dingen uit te zoeken en genoeg tijd om ze daarna te ordenen en er een verhaal over te maken. Maar met dat werk helpen we elkaar ook: daarvoor is het een werkgroep. De werkgroep heft geen contributie en komt vijf of zes keer per jaar bij elkaar, meestal op maandagavond.

Hebt u belangstelling, neem dan contact op met Emile Smit, Oliemolenwal 7-C, 4001 AV Tiel, tel. 0344-611785, e-mail: emile.smit@planet.nl of met: Annemarie Slager-Dijkstra, Galderie 1, 4116 DS Buren, tel. 0344-601653, e-mail: a.b.slager1@hetnet.nl.

Tip

Tiel '40-'45, onder de knoet van de bezetter is de naam van een tentoonstelling in het Flipje- en Steekmuseum in Tiel, die iedereen die geïnteresseerd is in de geschiedenis van de stad gezien moet hebben. De hele lokale geschiedenis van Wereldoorlog II komt voorbij. Verzetsstrijders en omgebrachte Joden krijgen op de tentoonstelling een gezicht door foto's en indrukwekkende persoonlijke getuigenissen. Bijzonder is de fotoprojectie die een dertigtal plaatsen van de stad toont die op drie momenten gefotografeerd zijn: zoals het er nu uitziet, vóór en direct na de oorlog. Vooral de beelden van de verwoestingen zijn schokkend. De tentoonstelling is tot 31 augustus 2010 te zien en ook voor kinderen bijzonder aantrekkelijk vormgegeven.

Meer info: www.streekmuseumtiel.nl

Hoorn, een voorbeschouwing Door Bert Leenders

Als slot van het verenigingsjaar 2009 / 2010 is er op zaterdag 17 april de grote excursie. Het Noord-Hollandse Hoorn is het doel van de reis. Een goede reden om in ons ledenblad de deelnemers aan deze excursie een beetje voor te bereiden op deze dag. Daarom dit artikel over de geschiedenis en bezienswaardigheden van deze stad. In Hoorn loop je niet door een oude stad, je ruikt en voelt er de roemrijke geschiedenis.

Geschiedenis

De eerste legendes over Hoorn dateren uit de achtste eeuw. De oudste restanten van bewoning op basis van archeologisch onderzoek zijn echter van rond 1200. Hoorn was toen een onbeduidende plaats met enkele boerderijen en mogelijk wat handel. In 1357 koopt Hoorn stadsrechten van Willem V, een zoon van de Duitse keizer Lodewijk de Beier. Door deze stadsrechten kon de stad zelf belastingen innen en zich ontwikkelen tot een handelsnederzetting. Al snel overvleugelde Hoorn de andere Zuiderzeehavens. Alleen Amsterdam – we zitten ondertussen in de vijftiende eeuw – weet even snel te groeien. In 1572 koos Hoorn tegelijkertijd met de gehele Zaanstreek voor de reformatie en de Prins van Oranje. In de 16e en 17e eeuw kende de stad haar grootste bloei.

Hoorn was niet alleen vertegenwoordigd in de V.O.C, ook de West-Indische compagnie had een kamer in Hoorn. Hoorn werd de hoofdstad van West-Friesland.

De eveneens in Hoorn gevestigde Noordse Compagnie hield zich onder meer bezig met de walvisvaart. Honderden schepen varen in die tijd vanuit Hoorn de wereldzeeën over en ontdekken nieuwe handelsroutes. Het zuidelijkste puntje van Zuid-Amerika heet niet voor niets Kaap Hoorn. Namen op de pakhuizen bij de havens herinneren aan die periode. In die tijd zijn de meeste monumenten, die we nu nog kunnen bewonderen gebouwd.

In de achttiende eeuw breekt er een tijd van armoede en verval aan, maar na de Franse tijd klimt de stad weer uit het dal. De stad keert zich veel meer naar het land en wordt een stad van marktkooplieden en winkeliers. Kaas wordt een belangrijk handelsartikel. Het is ook een tijd waarin veel stedenschoon verloren gaat. Grachten worden gedempt en stadspoorten gesloopt.

Bezienswaardigheden

De stad trekt veel bezoekers. Hoorn is zuinig op zijn roemrijke verleden en talrijke monumenten. Vrijwel alle monumenten zijn nauwkeurig gerestaureerd en verkeren in prima

staat. Hoorn heeft zoals u kunt zien, zijn waterfront veel beter benut dan tot nu toe in Tiel het geval is. De combinatie van water, havens, (oude) schepen en de vele monumenten maakt de stad bijzonder aantrekkelijk. Het is niet voor niets dat de Japanners in Nagasaki in 'Holland Village' een monumentaal deel van Hoorn hebben nagebouwd.

De stad aan het IJsselmeer biedt een combinatie van oud en nieuw. Monumentale gevels vertellen de geschiedenis van de voormalige VOC stad. Het stratenpatroon is voor een groot deel intact gebleven en historische gebouwen zijn in de oude vorm bewaard gebleven. De stad kent meer dan 300 monumenten. Heel sfeervol is de haven met de historische bruine vloot, zijn sfeervolle terrassen en prachtig gezicht op stad en IJsselmeer.

Musea

Hoorn kent diverse musea, Voor een lid van de oudheidkamer is het Westfries Museum een must. Het is een historisch museum met een zeer gevarieerde collectie. Ook het museumgebouw, het vroegere Statencollege is van buiten en van binnen bezienswaardig. Leuk is ook het museum van de twintigste eeuw, dat gevestigd is in de kaaspakhuisen Alkmaar en Gouda. Nostalgie en herkenning zullen hier uw deel zijn.

Bello

Het langste museum van Nederland is ongetwijfeld de MuseumSpoorlijn, de historische lokaalspoorlijn naar Medemblik met als tussenstopplaatsen Wognum en Twisk. Al het materiaal is authentiek en heel precies gerestaureerd. Leuk om te weten dat het hoge bruine houten seinhuis op het stationnetje uit ons Betuwse Kesteren afkomstig is. Een van de fraaiste personenrijtuigen is afkomstig van de tramlijn Tiel – Buren – Culemborg.

De mooiste en in Nederland meest bekende stoomlocomotief is ongetwijfeld loc 7742, Bello. Deze locomotief begon zijn spoorloopbaan in Hoorn maar werd na wat omzwervingen al spoedig verplaatst naar de lijn Alkmaar, Bergen, Bergen aan zee. Tijdens de oorlog werd Bello door de Duitsers in beslag genomen maar gelukkig weer teruggevonden in Cuxhafen. Tot 1955 deed ze weer dienst in Bergen. Lang stond ze als monument in de openlucht te verpieteren in het museumdorp Bergen aan zee. In Hoorn is ze nu het paradepaard van de museumspoorlijn.

Voor het schrijven van dit artikel werd geput uit eigen reiservaringen naar Hoorn en een dagje Museumspoorlijn. Ook werden diverse websites geraadpleegd.

In deze nieuwe vaste rubriek vindt u nieuws van het Regionaal Archief Rivierenland geselecteerd door archiefdirecteur Ella Kok-Majewska.

Nieuwbouw archief

De gemeente Tiel heeft op 7 oktober 2009 de bouwvergunning voor de 1e fase verleend. Inmiddels zijn we ook eigenaar geworden van de grond aan de Teisterbantlaan. De akte is getransporteerd en de grond is door de gemeente Tiel geleverd. Samen met onze bouwcoördinator De Brinkgroep wordt er verder gewerkt aan de Europese aanbesteding voor de bouw. In samenwerking met het inkoopbureau van Regio Rivierenland zijn er afspraken gemaakt over het traject van de Europese aanbesteding voor de archiefstellingen. De toetsing van de bouwplannen door de Provincie is afgerond. De Provincie die beoordeelt of de bouwplannen voldoen aan de eisen die gesteld zijn in het Archiefwet 1995 en de bijbehorende archiefregelingen heeft een positief advies gegeven. Dat betekent dat ook vanaf die kant onze bouwplannen goedgekeurd zijn. De tijd van de eerste spade in de grond komt gelukkig steeds dichterbij!

Het Betuwe Boek

Enige tijd geleden is het project Het Betuwe boek van start gegaan. Dat is gebeurd tijdens het overleg met de besturen van alle historische verenigingen uit de zes gemeenten die aangesloten zijn bij het RAR (dus natuurlijk ook met Oudheidkamer) waarin ook de nieuwbouw plattegronden gepresenteerd werden. Het Betuwe boek is een gezamenlijk project van het RAR en de historische verenigingen. Het zal uitgegeven worden door Uitgeverij Waanders en zal korte beschrijvingen en een foto bevatten van belangrijke, mooie, grappige en markante gebeurtenissen van onze streek. Geen enkele plaats of kern van de gemeenten Tiel, Buren, Culemborg, Neder-Betuwe, Neerijnen en Geldermalsen zal in deze uitgave ontbreken. Het is de bedoeling dat dit boek verschijnt ter gelegenheid van de opening van het nieuwe archief in (laten we hopen) de winter van 2011.

Oude krant in een nieuw jasje

Op de website van het Regionaal Archief Rivierenland kunt u sinds enige tijd de volledige uitgave van katholiek weekblad De Waalbode digitaal raadplegen. Deze krant verscheen vanaf 1908 tot 1941. Het is nu dus mogelijk om deze krant vanaf uw thuiscomputer op een willekeurig woord te doorzoeken. Het digitaliseringsproject is opgepakt als een pilot voor verdere digitalisering. De reacties zijn heel positief. We hopen in de toekomst ook de Tielsche Courant en de Nieuwe Tielsche Courant op dezelfde wijze voor u beschikbaar te stellen.

Een belangrijk familie-archief ontsloten

Bij het Regionaal Archief Rivierenland is het omvangrijke archief van de Familie Van Lidth de Jeude (1659-2002) geïnventariseerd en daarmee voor onderzoek beschikbaar. Het archief is voor Tiel van groot belang omdat de familie vanaf de zeventiende eeuw een van de belangrijkste regentenfamilies in de stad is geweest. Het zwaartepunt van het archief ligt bij twee personen: Otto Cornelis Adriaan (1881-1952) en zijn zoon Cornelis Christiaan (1909-2003). De aanwezigheid van een grote hoeveelheid stukken van Otto Cornelis Adriaan van Lidth de Jeude geeft het archief tevens een belangrijke bovenregionale betekenis. Hij was namelijk Minister van Waterstaat in de kabinetten Colijn II en Colijn III en Minister van Oorlog tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ook van zijn vroegere loopbaan als ingenieur, vooral als internationaal ontwerper van havens, is in het archief veel materiaal aanwezig.

Het archief bevat vele egodocumenten, stukken waaruit we de meer persoonlijke informatie kunnen halen. Vele brieven, dagboekjes en boekjes met religieuze overdenkingen geven ons een beeld van het dagelijks leven, de interessesferen -ook van de vrouwelijke familieleden- en van de omgang met elkaar. Het is mooi om te zien hoe men elkaar, in een tijdperk zonder telefoon en e-mail, lange brieven schreef en hoe men omzag naar elkaar in een familie met hechte familiebanden. Door de vele foto's die het archief bevat, kan men zich ook een beeld vormen hoe de personen er uit zagen. Het archief bevat eveneens vele stukken van verwante families, correspondentie met de Koninklijke familie én een paar curieuze stukken, zoals een geheim recept voor het maken van metaalverf. Een bijzonder boek dat zich in het archief bevindt is "Oly-Podigro off Mengel-Dighthen, beginnende met de klaegende gemeente in Thyel" van ca 1703. Hierin staan spotgedichten naar aanleiding van de plooiertijen in Gelderland, voorzien van latere aantekeningen en pogingen om te verklaren welke personen in de gedichten werden bespot.

Foto van O.C.A. van Lidth de Jeude (1819-1863, de grootvader van de minister). Dit is één van de oudste foto's in het familie-archief. Hij maakte diverse reizen; in het archief zijn de verslagen van deze reizen te vinden.

Het titelblad van de "Oly-podigro of Mengel-Dighthen, beginnende met de klaegende gemeente in Thyel. Diverse regenten worden hierin op spottende wijze beschreven ("het oude kraeytje" is bijvoorbeeld Louis Craeyvanger).

Inhoud van De Drie Steden. 2009 nr 3

In het laatste nummer van 2009 kunt u lezen over de bijzondere situatie dat Buren bijna twee eeuwen lang de hoofdplaats was van een Zuid-Hollands (geen Gelders!) kerkelijk district, een classis. We kunnen ook lezen hoe de vergaderingen van de synode in Buren verliepen. Afgelopen najaar was er in Tiel volop aandacht voor de herdenking van de – veronderstelde – verwoesting van Tiel door de Vikingen in 1009, precies 1000 jaar geleden dus. In de Drie steden een artikel over de bronnen en de historische visies over de plunderingen door de Vikingen. Katholieken kregen in Tiel in 1836 een eigen begraafplaats. Het ontstaan van deze begraafplaats op Zandwijk, die mogelijk werd gemaakt door een schenking van land aan de parochie, wordt in De Drie Steden beschreven. Culemborg bezat in het verleden twee paardenoliemolens; molens die werden gebruikt voor het winnen van olie uit zaden. Een aanzet tot het beschrijven van de geschiedenis van deze molens vindt u eveneens in dit nummer. Daarnaast kunt u in onze vaste rubrieken de beschrijving van een archiefschat en signalering van interessante literatuur lezen.

In deze nieuwe rubriek wordt de schijnwerper gericht op een lid die een bijzondere bijdrage levert of rol vervult binnen onze vereniging. Ook leden die buiten onze vereniging activiteiten ontplooiën die aansluiten bij de doelen van de Vereniging Oudheidkamer Tiel of belangrijk zijn voor het behoud van het regionale cultureel erfgoed kunnen in deze rubriek aan bod komen. Ditmaal staat de voorzitter van de programmacommissie Frits Kat in de schijnwerper.

Schijnwerper op... Frits Kat

Door Bert Leenders

Frits Kat is geboren in 1937 in Hilversum. Na het gymnasium studeerde hij geschiedenis in Utrecht. Om zijn opgelopen studieschuld af te lossen, besloot hij vier jaar het onderwijs in te gaan en daarna te starten met een journalistieke loopbaan. Het werden uiteindelijk geen vier maar 33 plezierige jaren. Hij vond het vak zo leuk dat hij nooit meer iets anders wilde. Frits: "Geschiedenis is een geweldig vak waar je afhankelijk van je eigen interesse en maatschappelijke ontwikkelingen accenten kunt leggen. Wanneer je het bovendien een beetje leuk weet te brengen, ben je verzekerd van een aandachtig en leergierig gehoor". Vanaf 1965 heeft Frits les gegeven in Tiel aan de Rijks HBS, later RSG genoemd en nog later het Lingecollege.

Frits beperkte zich niet tot enthousiast lesgeven. Hij was zes jaar bestuurslid van de Vereniging van Geschiedenisleraren Nederland (VGN). Daarnaast was hij ook lang lid van de redactie van het verenigingsblad, Kleio. Voor dit blad recenseerde hij jarenlang pas uitgekomen boeken. Zijn voorkeur ging uit naar politieke stromingen uit de 19e en twintigste eeuw, voornamelijk socialisme, anarchisme en communisme.

Frits: "Ik heb altijd veel belangstelling gehad voor het fascinerende en vaak onbegrijpelijke Rusland. Via de VGN en Kleio ben ik in contact gekomen met een bont gezelschap van

historici en specialisten op één of meer onderdelen van dit brede vakgebied. Die contacten komen mij als voorzitter van de programmacommissie goed van pas. Hierdoor lukt het me doorgaans om goede inleiders te vinden voor onze landentema's. Lang geleden rolde ik via het lidmaatschap van het bestuur van de Oudheidkamer in de programmacommissie. Daar werd het idee om landentema's te kiezen enthousiast ontvangen. We kozen voor landentema's omdat het bijna onmogelijk is om een programma van bijna twintig bijeenkomsten te vullen met alleen maar lokale en regionale onderwerpen. Bovendien ligt mijn belangstelling - eerlijk gezegd - meer bij buitenlandse geschiedenis dan bij de lokale of streekgeschiedenis. Het landentema werd spoedig de ruggengraat van onze jaarprogramma's. In alfabetische volgorde hebben we nu België, Duitsland, Frankrijk, Griekenland, Ierland, Indonesië, Italië, Nederland, Polen, Rusland, Spanje en dit jaar Turkije onder de loep genomen. De keuze van een landentema bleek een goede greep. De opkomst is gemiddeld zeker 60 personen. Vaak hebben we een volle zaal. We hebben steeds geprobeerd in een verenigingsjaar zoveel mogelijk aspecten van het land te behandelen. Dus niet alleen de geschiedenis maar ook belangrijkste kunstenaars of kunst- en cultuurstromingen, religie, de politieke situatie, economische as-

pecten, het bestuur en eventuele raakvlakken met onze Nederlandse geschiedenis. Ook de nieuwjaarsreceptie ademt zoveel als mogelijk de sfeer van het landentema. Bovendien proberen we een voor het betreffende land karakteristieke film te vinden waarmee we meestal het verenigingsjaar openen. De laatste jaren zijn we als programmacommissie weer wat meer regionale onderwerpen gaan opnemen in het jaarprogramma. Er gebeurt heel wat in de streek en tot nu toe is het geen probleem om interessante sprekers te vinden. Peter Schipper, Wim Veerman, en Emile Smit zijn inleiders uit onze eigen vereniging met wie succes en een grote opkomst verzekerd zijn. Ook de avonden verzorgd door de historische werkgroep (HWT) mogen zich in een grote belangstelling verheugen. Laat ik benadrukken dat ik het niet allemaal alleen doe. De programmacommissie bestaat uit Annemarie Daalderop, Koos Gelens en Tonnie Gresnigt. Met ons vieren verzorgen we het mededelingenblad van de Oudheidkamer, inventariseren we de mogelijkheden voor het programma van het volgend jaar en zorgen we voor de feitelijke organisatie van de jaaractiviteiten. Vooral Annemarie Daalderop vervult daarin een spilfunctie. Voorlopig kunnen we nog wel enkele jaren vooruit met de landentema's. Maar er komt een moment waarop we de landenstructuur moeten verlaten. Ik twijfel er niet aan dat het ook dan zal lukken om een boeiend programma aan te bieden". Wat mij opvalt, is dat de laatste jaren het ledenbestand langzaam maar zeker vergrijsst. Daarom hoop ik dat we er in slagen om meer jongeren voor onze - voor Tiel en de regio belangrijke - vereniging te vinden". Het is duidelijk dat bestuur en leden blij mogen zijn met Frits als voorzitter van de pro-

grammacommissie. Voorlopig denkt hij nog niet aan stoppen. Toch wil hij de komende jaren zijn 'dominante' rol in de programmakeuze langzaam maar zeker wat afbouwen om een soepele overgang naar een jongere garde in de commissie - hopelijk aangevuld met nog wat enthousiaste programmamakers - te bevorderen.

Zuid-Afrika nieuw landentema

In het verenigingsjaar 2010-2011 staat Zuid-Afrika centraal. Frits heeft er één keer een vakantie doorgebracht. Als historicus was hij geïnteresseerd in de vraag hoe het land in het reine komt met zijn verleden. Tijdens zijn reis in 1998 was dit een actueel thema omdat toen het rapport van de zogenaamde waarheidscommissie gepresenteerd werd. Frits deed in het Nederlands-Vlaamsch tijdschrift voor taal, cultuur en maatschappij 'Neerlandia' verslag van deze eerste reis waarin hij regelmatig uitstapjes maakte naar de bewogen geschiedenis van het land. Hij weet veel van dit prachtige land en zal de lezingenreeks openen met een schets van de geschiedenis. Frits verwacht veel belangstelling van de leden van onze vereniging voor de lezingen die op Zuid-Afrika betrekking hebben. Nederland heeft een flink stuk geschiedenis met het land gedeeld. Nog steeds spreekt 13 % van de bevolking Afrikaans, een taal die veel gelijkenis met het Nederlands vertoont. Ook zullen veel leden als gevolg van de emigratiestroom vlak na Wereldoorlog II kennissen of verwanten in het land hebben wonen en is Afrika tegenwoordig voor steeds meer Nederlanders een reisdoel. Bovendien staat Zuid-Afrika deze zomer extra in de belangstelling door het wereldkampioenschap voetbal dat daar van 11 juni tot 11 juli gehouden wordt.

St. Maarten heeft...(te weinig)... vrienden

Door Bert Leenders

In 1965 werd een van de grootste Tielse oorlogswonden geheeld. De restauratie en wederopbouw van de St. Maartenskerk was na zeven jaar voltooid. De Nederlands Hervormde Kerkgemeenschap kon haar diensten weer in de vertrouwde kerk houden. De blijdschap duurde niet lang. Al vijf jaar na de feestelijke ingebruikname luidde de kerkvoogdij de financiële noodklok. De onderhoudskosten van het monumentale gebouw waren door Hervormde Gemeente niet meer te dragen.

Men overwoog de kerk buiten gebruik te stellen en voortaan weer te gaan kerken in het Eben Haezergebouw aan de Gasthuisstraat. Om dit te voorkomen nam de toenmalige burgemeester van Tiel, Gilles Borrie, het initiatief om de stichting ‘Vrienden van St Maarten’ op te richten. De Sint Maartenskerk moest als monument voor de stad Tiel behouden blijven. Daarom koos Borrie er voor om alle Tielenaars hierbij te betrekken. Aan ieder kerkgenootschap behalve de direct belanghebbende Nederlands Hervormde Kerk vroeg hij daarom een afgevaardigde voor het stichtingsbestuur beschikbaar te stellen. Dat gebeurde en op 22 december 1971 kon het stichtingsbestuur dat verder ook nog bestond uit een niet-kerkelijk gebonden vertegenwoordiger naar de notaris. Het eerste bestuur bestond uit burgemeester Borrie, mevrouw L. den Hoed – de Goede, en de heren A.H.G. Hekkelman, conrector van de Rijksscholengemeenschap, N.W.P. Beutener, aannemer, D.J.T Buisman, tandarts en M Keijman.

Klaas Beutener heeft als enige vanaf de oprichting steeds deel uit gemaakt van het stich-

tingsbestuur. Met hem praten we over het werk en de resultaten van de Stichting.

Klaas vindt het bestaan van de stichting erg belangrijk voor Tiel. Zonder de stichting was de St. Maartenskerk als kerk verloren gegaan en was het verval zeker ingetreden. Klaas: “De toren van de kerk is zoals gebruikelijk eigendom van de gemeente. Daar hebben we geen omkijken aan. Belangrijk is ook om op te merken dat de kerkvoogdij van de Nederlands Hervormde Kerk als eerste verantwoordelijk is voor een tijdig en goed uitgevoerd onderhoud en het dragen van de kosten daarvan. Pas wanneer het kerkbestuur degelijk onderbouwd aangeeft dat zij de kosten van instandhouding van het gebouw niet kan dragen en zonder hulp gedwongen zou zijn de kerk te sluiten, komt de stichting in actie. Sinds de oprichting is dat enkel malen nodig geweest. Bij elkaar heeft de stichting enkel tonnen besteed aan het bijdragen aan het noodzakelijk onderhoud, Vooral voor het rechtzetten van de toren in 1986 was ondanks forse bijdragen van de Rijks- provinciale en gemeentelijke overheid en forse bijdrage van

de stichting noodzakelijk. Gelukkig zijn we steeds in staat geweest om de gerechtvaardigde beroepen van de kerkvoogdij uit de door ons verzamelde fondsen te voldoen. Direct na de oprichting heeft onze secretaris Hekkelman een groot aantal Tielenaars waaronder ook vrijwel alle bedrijven en anderen die de Sint Maarten een goed hart toedragen aangeschreven. De respons was enorm. Meer dan honderd Tielenaars en vele bedrijven zijn donateur geworden van onze stichting en dragen jaarlijks hun zelf bepaalde bijdrage af. Ook hebben we al die jaren diverse legaten mogen ontvangen. Ieder jaar in maart komen we als stichtingsbestuur bij elkaar. We kijken dan naar de financiën en bespreken en beoordelen een eventueel verzoek om een bijdrage. Ook houden we natuurlijk zelf een oogje in het zeil wanneer het gaat om de staat van onderhoud. Mede daarom maakt Nico van de Rijt, een architect gespecialiseerd in de restauratie en het onderhoud van monumenten, deel uit van het stichtingsbestuur. Sinds de oprichting van de stichting is het regel dat de burgemeester

van Tiel, nu dus Steven de Vreeze, voorzitter is. Op zijn kamer in het ambtmanshuis vinden dan ook de vergaderingen plaats. Naast De Vreeze, de Rijt en ikzelf maken op dit moment Ab den Ambtman en Gerrit Vink deel uit van het stichtingsbestuur. Het contact met wat nu de plaatselijke PKN-organisatie is, loopt erg goed. De kerkgemeenschap maakt zeker geen misbruik van onze stichting en betaald vrijwel alle klein onderhoud zelf. De laatste jaren was het niet nodig dat het kerkbestuur een beroep op ons deed. Dat kan echter maar zo komen en dan is het belangrijk dat we aan de vraag kunnen voldoen. Onder meer door verhuizing en overlijden is het aantal donateurs sterk teruggelopen. Op dit moment hebben we nog maar 50 begunstigers. Uitbreiding is dringend noodzakelijk om in de toekomst op hulpvragen te kunnen reageren. Daarom hoop ik dat via dit artikel zich een aantal donateurs aanmeldt. Dat kan door het overmaken van een bedrag op bankrekening 362920036. Want Tiel zonder de Sint Maartenskerk is immers ondenkbaar”.

Geschiedenis van het kerkgebouw

De naam en naamgever

De St. Maartenskerk is genoemd naar de Sint Maarten. Sint Maarten of St. Martinus leefde in de vierde eeuw. Hij werd in Hongarije geboren, Trad in dienst van het Romeinse leger en kwam in Gallië terecht. Hier bekeerde hij zich tot het christendom werd monnik en later tevens bisschop van Tours. Sint Maarten was in de middeleeuwen een erg populaire heilige. Daarom zijn in West-Europa duizenden kerken aan hem toegewijd. Ook in Tiel was het feest van Sint Maarten in die tijd een jaarlijks kerkelijk hoogtepunt. Een aardige beschrij-

ving daarvan is te vinden in het onlangs verschenen boek ‘Devotie en Macht’ van Huub van Heiningen. Vanaf 1580 kwam de kerk in bezit van de ‘nieuwe godsdienst’, de reformatie. De naam van de kerk werd toen niet gewijzigd. Dit gebeurde wel in de eerste helft van de twintigste eeuw. Toen sprak men in Tiel vooral over de grote kerk. Na de restauratie en gedeeltelijke herbouw in 1965 is het voor iedereen weer de St. Maartenskerk.

Middeleeuwse bouwgeschiedenis

De naam St Maartenskerk wordt voor het eer-

ste aangetroffen op een oorkonde van 1317. In de negende eeuw werd echter al op de huidige plaats van de kerk een eenvoudig klein kerkje gebouwd. In de daaropvolgende eeuwen is dit kerkje door aanbouw, verbouw en totale vernieuwing steeds uitgebreid en verfraaid. Een uitgebreide beschrijving van de bouw, diverse uitbreidingen en de tegenslagen die men daarbij ondervond zoals de het scheefzakken van de toren, treft u aan in het hoofdstuk 'Kerk en volk' van Huub van Heiningen in zijn boek 'Versteend verleden'. Interessant is ook om daarin te lezen dat de kerk veel meer functies had dan het dienen als gebouw voor gebed en eredienst. Het was eeuwenlang de kerk van alle Tielenaars. Reken maar dat die Middeleeuwse Tielenaars een groter deel van hun inkomen aan de kerk hebben afgedragen dan

er nu als regel aan kerkbijdrage betaald wordt. Die afdracht was overigens in die tijd niet vrijwillig.

In het midden van de zestiende eeuw had de kerk ongeveer de omvang van de huidige kerk. In de kerk bevonden zich volgens van Heiningen minstens twintig altaren. Veel gilden hadden zoals in die tijd gebruikelijk een eigen altaar.

Op 10 januari 1558 teisterde een ongekend harde westerstorm de Nederlanden. De toenmalige pastoor van de St. Maartenskerk, Petrus van Teeffelen beschrijft in De Tielse Kroniek dat in Antwerpen, Hoogstraten, Herwijnen, Oirschot, Haaften en Wamel torenspitsen van kerken sneuvelde, Maar ook Tiel werd flink getroffen. Vrijwel geen huis doorstond de storm zonder ernstige schade. Ook de Sint Maar-

Opgericht 15-4-71

BANKRELATIES:
 ALGEMENE BANK NEDERLAND, TIEL
 AMRO-BANK, TIEL
 NED. MIDDENSTANDBANK, TIEL
 COÖP. RAIFFEISENBANK, TIEL
 BOERENLEENBANK, TIEL

Stichting vrienden van de St. Maarten

DOELSTELLING: HET BEHOUD VAN DE ST. MAARTENSKERK ALS
MONUMENT VOOR DE STAD TIEL.

Adres penningmeester: Burg. Meslaan 15, Tiel

DONATIEKAART voor het jaar 1971

voor mevvr./meij./de heer DS. H. VAN 'T HOF

Katholiekewal 23

TIEL

F 25.-

DE PENNINGMEESTER:
[Handwritten Signature]

tenskerk werd zwaar getroffen. De torenspits brak af en vernielde in zijn val het grootste deel van het schip van de kerk. Van Teeffelen begon ogenblikkelijk met het inzamelen van geld voor de wederopbouw en twee jaar later werd hiermee begonnen. Daarbij zou de kerk meteen belangrijk uitgebreid worden met een verlegd schip en een dwarspand. Deze plannen zijn ook in uitvoering genomen. Na voltooiing zou de St Maartenskerk dan de grootste kerk van Gelderland geweest zijn. Zover is het nooit gekomen. In 1566 voorkwam de Tielse bevolking een voorgenomen Beeldenstorm. Tiel bleef nog een tijdje een katholieke stad, waarbij de reformatie wel langzaam maar gestaag aan aanhang won. Pas in 1578 met de benoeming van Jan van Nassau tot stadhouder worden de bordjes definitief verhangen. De St. Maartenskerk wordt ontdaan van zijn Katholieke aankleding en in gebruik gegeven aan de protestanten. De beelden en altaren werden verwijderd. Vanaf 1580 vinden er daadwerkelijk weer diensten plaats in de kerk. Om dit mogelijk te maken was halverwege het schip een afsluitende muur gebouwd. In 1672 wordt de kerk tijdens de bezetting van

Ernstig beschadigd uit de oorlog

Door beschietingen door de geallieerden vanaf de overzijde van de Waal raakt de kerk zwaar beschadigd. Het herstel van het interieur, de kap van de kerk en de bovenkant van

Het bestuur van 'De Vrienden' inspecteert de kerk.

de Fransen voor korte tijd weer teruggegeven aan de katholieken. Gedurende bijna vier eeuwen gebeurt er in bouwtechnische zin weinig met het gebouw. Dat is anders tegen het einde van Wereldoorlog II.

de toren is in de jaren 1958 tot 1965 met flinke financiële steun van de overheid in de huidige vorm hersteld. Ook vrijwel het gehele carillon dateert uit de jaren zestig. Enkele oudere klokken staan op de begane grond in de kerk. Het 19e eeuwse Bätz-orgel komt uit de Nieuwe Kerk van Dordrecht.

Pisa in Tiel?

Evenals Pisa en het wat dichterbij huis gelegen Acquoj had ook in Tiel een scheve toren kunnen hebben. Helemaal recht heeft hij nooit gestaan, maar vanaf de wederopbouw zakte de toren van de St Maartenskerk langzaam maar zeker steeds meer scheef. Dit werd veroorzaakt door een verschil in de kleilaag waarop de toren gebouwd is. Daardoor zakte een van de vier 'poten' van de toren harder dan de andere drie. In 1982 bleek dat de to-

renspits daardoor al ongeveer 70 cm in noord-oostelijke richting verschoven was. Omdat dit proces doorging en de verzakkende toren het schip van de kerk beschadigde, was ingrijpen noodzakelijk. Dit is in 1986 met een unieke ringconstructie gebeurd. Aansluitend is toen zo'n 600 m² stucwerk gerepareerd en kreeg maar liefst 3500m² van het interieur een nieuwe verflaag. De Sint Maartenskerk is mede dankzij de inspanningen van zijn 'vrienden' weer in goede staat. Met zijn prachtige toren bepaald hij weer het silhouet van Tiel.

De inhoud van dit artikel is gebaseerd op een uitvoerig gesprek met Klaas Beutener en enkele stukken uit zijn archief zoals oude krantenartikelen en de notariële oprichtingsakte van de stichting Vrienden van St. Maarten. Ook gebruikt werden de door dominee Bonenschansker geschreven brochure Sint Maartenskerk Tiel en de boeken: De geschiedenis van Tiel, De Tielse Kroniek, Versteend Verleden en Devotie en macht in Tiel.

De Noordelijke Route

Door Henk van den Hoofdakker

Onze Vereniging Oudheidkamer Tiel en Omstreken brengt iedereen die deze woorden leest op de frisse gedachte dat de interesse van de Vereniging zich niet beperkt tot Tiel.

Nee, daar zijn ook de Omstreken en die zijn dichtbij en veraf, dat is wel duidelijk.

Bij “dichtbij” is het niet moeilijk je wat voor te stellen, Drumpt en Echteld zullen daar wel onder vallen, maar “hoevër” moeten we gaan? Volgens Frits Kat en zijn mensen zijn Turkije

en Polen nog lang niet ver genoeg. Vorig jaar viel zelfs Indonesië binnen hun termen. Maar voor de meeste leden zullen de Nederlandse Grote Rivieren een soort grensfunctie vervullen.

Om het gebied van onze Vereniging binnen te gaan (en natuurlijk ook om er weer uit te komen) heb je dus meestal een brug nodig. Of een pont, of een “overzetveer”.

Vanuit het Noorden kon je tot 1957, de dag dat

de verkeersbrug bij Rhenen werd geopend, al vanaf ca. 1300 gebruik maken van het overzetveer dat mens en dier van het Rhenense veerhuis naar de Marsdijk van Lienden bracht en daarmee binnen de Omstreken.

Het Veerrecht was eeuwenlang in handen van het Convent van de Kartuziers te Utrecht voordat het in 1841 aan de stad Rhenen kwam. De stad verpachtte het veer en de pachter stelde een veerbaas aan. En die veerbaas, die was het, dat was de man die er voor zorgde dat je aan de andere kant kwam. Dat kostte 8 oude centen in de tijd dat Tante Loes de pacht en het veerhuis overnam.

Tante Loes, mejuffrouw Loes van Essen, begon in 1957 aan de onderneming toen de oude, in de oorlog weggebombardeerde, spoorbrug werd vervangen door de huidige verkeersbrug. Ze had tot dan toe in de Panoramamo-

len, samen met de Cuneratoren gezichtsbepalend voor Rhenen, een koffiehuis gedreven. Ze pachtte op proef, de nieuwe brug maakte het veer immers in principe overbodig. Na één maand bleek dat ook en dat betekende het einde van honderden jaren pont.

Het betekende ook het einde van de tijd dat een veerbaas een belangwekkend figuur was. Neem nou dat prachtige schilderij van 1908, geschilderd door F. Hart Nibbrig. Een kopie ervan hangt in het Rondeel, het Rhenense museum. Het origineel in het Singermuseum te Laren.

Op het schilderij staat, tussen zijn passagiers, de veerbaas Janus Onink met zijn markante uiterlijk. Iedereen kende hem in zijn tijd: van begin 1900 tot in de late dertiger jaren.

Hij was, geboren in Maurik en wonend in zijn woonschuit aan de Liendense kant van de ri-

vier, degene die zeven dagen per week, van 's morgens vroeg tot 's avonds laat de verbinding open hield. Voor negen gulden in de week en op het eind voor zo'n 15 gulden. Toen hij met pensioen ging op zijn zeventigste kreeg hij vijf gulden per week.

Een rots in de branding met altijd dezelfde hoed op zijn warrige haar en een baard tot op zijn borst. Als het vroom hield hij de overgang vrij van ijs en als hij dat niet meer aankon veegde hij een pad over het ijs, zoals in de jaren 1929 en 1939. Hij stelde er een eer in dat je altijd naar de overkant kon.

Vorige week sprak ik zijn kleinzoon, nu een bijna-tachtiger, geboren op de Liendense woonschuit. Hij heeft stapels foto's van een voorgoed voorbijge wereld, bruin en vergeeld. Van de woonschuit, van de pont, van de rivier, van auto's op de bevroren Rijn, van de Culnera, van het veerhuis, maar vooral van opa Janus en oma Caat. "Je had hem moeten kennen. Hij was mijn opa".

De verkeersbrug moet nu eigenlijk verbreed worden, de trein gaat niet verder dan Rhenen, Tante Loes is vertrokken en het veerhuis is inmiddels onder haar naam een hotel-restaurant dat met zijn tijd is meegegaan.

Je ziet nog heel duidelijk waar de pont de mensen die vanuit het Noorden naar het gebied van onze Oudheidkamer Tiel en Omgeving reisden overzette.

De gemeentebesturen van Rhenen en Buren praten thans over de mogelijkheid om 's zomers de pont weer te laten varen voor wandelaars en fietsers, de aanlegplaatsen aan beide kanten zijn immers nog in orde. Je hebt alleen maar een boot nodig en, als het even kan, een Janus.

Dat zou dan wel een gierpont moeten worden, zoals het altijd geweest is, zodat je ons gebied stilletjes uit en in kunt.

Ik ken wel een aantal potentiële veerbazen.